

УКРАЇНСЬКА ПРАВНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ В ДОБУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ, ДИРЕКТОРІЇ ТА ГЕТЬМАНАТУ

Надія Трач. Українська правничка термінологія в добу Центральної Ради, Директорії та Гетьманату.

У статті висвітлено проблему розвитку української правничої термінології в перші десятиліття ХХ ст. – за доби Центральної Ради, Директорії та Гетьманату. Матеріалом для дослідження слугували програмові документи перелічених вище владних інституцій, а також тодішні російсько-українські словники правничої мови. Особливу увагу приділено питанням пуризму, функціонування інішомовних запозичень та впливу російського офіційно-ділового канцеляриту на розвиток української правничої термінології.

Ключові слова: термін, термінологія, правничка термінологія, інішомовні запозичення.

Надежда Трач. Украинская юридическая терминология в период Центральной Рады, Директории и Гетьманата.

Статья освещает проблему развития украинской юридической терминологии в первые десятилетия ХХ в. – в период Центральной Рады, Директории и Гетьманата. Материалом для исследования стали программные документы упомянутых выше институтов власти, а также русско-украинские словари юридического языка этого периода. Особое внимание уделяется вопросам пуризма, функционирования иноязычных заимствований и влияния русского официально-делового канцелярита на развитие украинской юридической терминологии.

Ключевые слова: термин, терминология, юридическая терминология, иноязычные заимствования.

Nadiya Trach. Ukrainian Legal Terminology at the Period of Central'na Rada, Dyrektoria and Het' manat.

The article highlights the problem of Ukrainian legal terminology development in the 1st decades of ХХth century – at the period of Central'na Rada, Dyrektoria and Het' manat. The material of research is based on program documents of mentioned above power institutions and also on Russian-Ukrainian dictionaries of legal language of that period. The particular attention is paid to purism issues, functioning of loan-words and to Russian business language influence on the development of Ukrainian legal terminology.

Key words: term, terminology, legal terminology, loan-words.

Двадцять століття для українського народу починається зі спроб здобути державність. Різні варіанти української держави змінюють одна одну у вирі національно-визвольних змагань: період Центральної Ради, Директорії, Гетьманату. Історики визначають його як один із найсуперечливіших, особливо у законодавчому плані: „1917–1918 рр. – один із найбільш складних періодів у розвитку української державності. Це час як утворення Української Центральної Ради, прийняття чотирьох універсалів, ствердження суверенітету й незалежності України, так і хаосу, протистояння та боротьби різних суспільних верств і політичних партій” [10, с. 13]. Причин поразки сучасні історики шукають у різних впливах: внутрішньо-, зовнішньо- і геополітичних, економічних тощо.

Особливо важливим цей період історії України став для розвитку мовної політики в різних галузях, адже саме за Центральної Ради було вперше вжито термін „українізація” і розроблено низку заходів для впровадження цієї політики в різні сфери суспільно-політичного життя, серед них – і в адміністративно-правну галузь. За слушним твердженням дослідниці О. Янковської, почався складний і суперечливий етап суспільно-політичного й духовного розвитку України. Метою і змістом його було відродження, або українізація, за термінологією того часу, причому українізація комплексна, всіх сфер життя – економічного, культурного, політичного. Найпомітнішим показником і чи не найдієвішим чинником процесу був перехід до вживання української мови в усіх галузях державного і суспільного життя [19, с. 105]. У документах Центральної Ради, а саме в декларації Генерального Секретаріату від 27 червня 1917 р., знаходимо показовий приклад того, як нова влада відмежовує себе від старої, використовуючи мовні засоби протиставлення: „*Ми в своїй особі, в особі Української Центральної Ради, даємо картину формації влади* (підкреслення наше – Н. Т.), *але влади цілком нової, сучасної, опертої на зовсім інші підвалини, ніж стара європейська і особливо російська дореволюційна власть*” [13, с. 299].

Дослідниця мовної політики того періоду О. Данилевська наголошує на тому, що „...йшлося фактично не про удержавлення української мови, а про її легалізацію в офіційній сфері. Реально ж посилити позиції української мови мала вимога впровадження її в справочинстві” [4, с. 68]. Отже, юридично-адміністративна галузь була важливим пунктом у поступовому

утвердженні української мови як державної.

Ю. Шевельов у праці „Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941): Стан і статус” загалом позитивно оцінює розвиток правничої термінології початку минулого століття: „По майже двостолітній перерві українська мова стає мовою законодавства, адміністрації, війська і зборів” [17, с. 61]. Проте вчений зауважує різницю вживання мови в різних органах влади, а саме, як стверджує Ю. Шевельов, сільська й центральна адміністрація вживали української мови, а міська – дуже часто російської. І старі міські думи, і новостворені міські й містечкові ради депутатів не відмовлялися в роботі від російської мови незважаючи на ухвалені закони. Як підсумовує Ю. Шевельов: „Короткий час і хитке становище Української держави не сприяли тому, щоб українська мова в адміністративному житті стала самозрозумілим і загально визнаним фактом. Нерідко вона звучала більше як виклик, аніж „природна” річ” [17, с. 61]. І, зрештою, зважаючи на „загальний стан дезорганізації й неспокою”, вчений із жалем констатує, що колосальні набутки на українському політичному, культурному й мовному полі в добу ЦР були все-таки менші, ніж можна було сподіватися. Ця думка видається слушною, оскільки робота з термінологією провадилася досить хаотично, регіонально не узгоджено.

Інші дослідники також вказують на епізодичність спроб усталити правничу термінологію в добу Центральної Ради. Так, уже на першому з’їзді правників ухвалено рішення негайно розпочати унормування української правничої термінології. Уже тоді усвідомленою була потреба праці у цій сфері спеціалістів різних галузей знання: „В зв’язку з цим Українському правничому товариству було доручено скласти й розповсюдити загальну програму цієї діяльності та створити відповідну комісію з правників і філологів для укладання словників правничої термінології” [3, с. 90]. За джерело формування словника пропонували брати історичний актовий матеріал, живу народну мову та „галицько-українську” правничу мову та термінологію. Проте на цьому, вочевидь, робота з правничою термінологією в ЦР припиняється, оскільки відомостей про утворення відповідної комісії немає.

Складним завданням є термінологічний аналіз законодавчих текстів періоду ЦР, оскільки, як стверджує Ю. Шевельов, питання про те, „як розроблялась і впорядковувалась термінологія, з яких джерел заповнювалися прогалини, ніколи не було об’єктом ґрунтовного вивчення” [17, с. 66]. Учений виокремлює два напрями формування тогочасної юридичної термінології: романтизм історичний та романтизм етнографічний. Представники першого напрямку схилилися до відновлення термінології доби козацтва: „Відповідно урочисті оголошення Центральної Ради звалися універсали, парламент мав називатися сойм, державний секретар – генеральним писарем, губернії ставали землями” [17, с. 67]. Прихильники другого напрямку вважали, що термінологію слід розробляти на основі питомої української лексики та діалектних словникових запасів. У законодавчих текстах ЦР наявна велика кількість питомих юридичних термінів: *безчинство, вибори, замах, злодіяцтво, наказ, недовіра, переговори, писар, податок, посада, посол, самоуправа, справа, суд* та ін. [13; 18]. Про тенденції етнографічного романтизму в доборі термінів свідчить і вислів *затримати на гарячій вчинку*, джерелом якого є народна фразеологія (пор. із фразеологізмом зі сфери слідства – *гарячий слід*): „Громадянин УНР і ніхто інший не може бути затриманий на території її і без судового наказу інакше, як на гарячій вчинку” (Конституція УНР). Відповідником у сучасній українській правничій мові є скальковане з російської словосполучення *затримати на місці злочину*. Сучасний термін „замах на злочин”, тобто, згідно із законодавчою дефініцією, „умисна дія, безпосередньо спрямована на вчинення злочину, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця, з причин, що не залежали від волі винного”, був виражений лаконічним, однослівним терміном *намагання*: „...*намагання підлягає карі*” (Закон про вибори до установчих зборів УНР).

Попри романтичні тенденції, орієнтацію на термінологію козацької доби, народну мову в документах ЦР, спостерігаємо й нахил до засвоєння здобутків європейського права, що на мовно-термінологічному рівні представлено численними чужомовними запозиченнями: *амністія, конгрес, кооперація, міністр, президент, ратифікація, реформа, страйк, територія, фактор, фонд, фронт* тощо [13; 18]. У документах ЦР часто трапляється дублетне вживання синонімів, один із яких належить до питомої лексики, а інший є запозиченням: *безладдя ↔ анархія; виборні люде, вибранці народні ↔ депутати; визиск ↔ експлуатація; позика ↔ кредит; промовець ↔ оратор; скалічені ↔ інваліди* та ін. [13; 18].

Запозичені терміни органічно вливалися в систему правничої термінології, що підтверджує активний словотвір (*агітація* → *агітатор*; *кооптація* → *кооптовані*; *сепарація* → *сепаруватися*), а також велика кількість словосполучень, утворених зі словами чужомовного походження. Так, слово *демократія* та похідні вжито в словосполучах *демократизація суду*; *демократична влада* (*республіка*); *демократичний рух* (*мир*); *демократичні кола* (*елементи, основи, свободи*); *українська демократія* [13; 18]. Натрапляємо й на дублетне використання власне українських відповідників *народовладдя, народоправство*: „Народ своїм чуттям найкраще розуміє ідею справжнього *народоправства*, ідею *демократичної* влади, яка іде знизу, а не згори, яка є для народу, а не народ для неї” [13, с. 300].

Як слушно зазначає дослідниця термінології прав людини М. Антонович, доба УНР була „важливим кроком у проголошенні прав людини в Україні” і в термінологічному розробленні таких понять, як *листова тайна, свобода слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканності особи і мешкання*, що їх знаходимо в універсалах і Конституції УНР [1, с. 21]. У документах ЦР трапляється велика кількість словосполучень зі словом *нація* та похідними від нього, хоча чіткого розмежування між поняттями *народ, народність, людність, нація* в письмових правних джерелах цього періоду ще немає. Так, у межах одного висловлювання можна натрапити на використання різних термінів, без чіткого семантичного розмежування: „*Це наш обов’язок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі. І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей універсал до всього нашого народу і оповіщаємо: однині самі будемо творити наше життя. Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи міста однині знає, що настав час великої роботи. ...в містах і в тих місцях, де українська людність живе всуміш з іншими національностями*” (І Універсал ЦР від 10 червня 1917 р.). Слід зауважити, що терміни *нація, національний* вживаються як із позитивною, так і з негативною конотаціями: *національна школа* (*армія, власність, культура, свідомість, умілість*); *національне панування* (*почуття господаря*); *національний момент* (*розвиток, сойм*) тощо [13; 18]. Пор.: *національний егоїзм* [13].

У перші десятиліття ХХ ст. починає розвиватися термінологія галузевого права: адміністративного, цивільного, кримінального. Щодо останнього в сучасній науці точаться дискусії про доцільність уживання терміносполук *кримінальне право, кримінальний кодекс* [9; 12]. Деякі дослідники рекомендують вживати відповідно *карне право, карний кодекс*, інші ж наполягають залишити усталений варіант. Законодавці періоду ЦР віддавали перевагу слову *карний*: *карне переступство, військово-морська карна устава, карний закон* (*статут*) [13; 18].

У документах ЦР помітним є вплив російського офіційно-ділового канцеляриту, що полягає, зокрема, у вживанні активних дієприкметників теперішнього часу (це одна з основних проблем порушення мовної норми й у сучасному законодавстві): *дезорганізуючі елементи, зростаюче недовір’я, організуюча сила, пануючі класи, слідуєчий щабель* (паралельно вживається і *дальший щабель*), *стримуюча та керуюча роль* тощо [13; 18].

Аналізуючи вплив політики на мовну ситуацію того часу, Ю. Шевельов стверджував: „Наявність двох окремих урядів – у Києві та Львові – і двох відгороджених одна від однієї армії стояли на перешкоді ближчому повсякденному стиканню й перемішуванню галицьких і великоукраїнських мовних елементів” [16, с. 87]. Проте суттєвої різниці у термінології законодавчих актів УНР і ЗУНР не спостерігаємо. Почасти документи ЗУНР та УНР різняться тільки назвами державних установ (для документів ЗУНР притаманна більша орієнтація на європейські зразки): *Красві Соїми, Національна Рада, Палата Панів, Судова Управа, Українська Парляментарна Репрезентація* [13; 18].

У законодавчих текстах ЗУНР спостерігаємо також більше запозичень із латини (*аболіція, амнеція, депутація, димісія, каденція, компетенція*), рідше, ніж у документах УНР, трапляються російнізми, штампи з російського офіційно-ділового мовлення (*а в случаю його перешкоди, жалоба, міністр заграничних справ, правительство* тощо).

Слід зазначити, що в галицькій традиції правничої та суспільно-політичної термінології початку ХХ ст. послідовно вживано терміни *горожанин, горожанство*. Так, „Німецько-український правничий словар” за ред. К. Левицького 1920 р. подає терміни *горожанство, свійність* [7]. Це свідчить про орієнтацію галицької інтелігенції на міську культуру як основу розвитку, на відміну від Центрально-Східної України, де в основі розвитку суспільства – сільська культура, що засвідчено на рівні термінів *громадянин, громадянство*. Галицька інтелігенція

орієнтувалася на європейські моделі розвитку суспільства, що яскраво відбилася на мовно-семантичному рівні. Підтвердження нашого припущення знаходимо в працях Ю. Шевельова. Науковець, порівнюючи утворення поняття громадянства в російській мові й у романських та германських мовах, зокрема, пише: „...слово „громадянин” і в західноєвропейських мовах, і в мові російській походить од слова „місто”, „город”, а в українській від „громада” – поземельне селянське об’єднання” [17, с. 15]. Терміни *горожанство*, *горожанин* подано й у проектах Конституцій УНР, ухвалених у Кам’янці-Подільському 1920 р. Велика сполучуваність термінів та наявність похідних слів свідчить про їхню продуктивність на той історичний момент: *горожане мужеського роду*; *горожане національних меншостей*; *горожане Української держави*; *горожанські права*; *надання горожанства*; *право горожанства*; *чуже горожанство* та деякі ін. [14].

Розроблення української правничої термінології проходило в загальному контексті творення національних термінів різних галузей науки, техніки. Так, О. Данилевська подає досить великий перелік термінологічних комісій із різних галузей знань, які діяли в той період. Як зазначає науковець, масштабність заходів, спрямованих на створення української термінології, засвідчує заохочена державою діяльність термінологічних комісій (Термінологічної комісії в Державній Канцелярії уряду П. Скоропадського, Термінологічної комісії в Міністерстві шляхів та в Головній Військово-Ветеринарній Управі, Правописно-Термінологічної комісії в УАН), видання термінологічних словників, численні публікації в періодичній пресі. Практика унормування термінології засвідчена й у законодавчих актах. Усталення термінів прагнули досягти тлумаченням безпосередньо в текстах нормативних актів, деяких слів – своєрідними глосами [4, с. 156].

Законодавство як УНР, так ЗУНР містить чіткі положення щодо мовної політики. Так, Закон „Про мови на території ЗУНР” від 15 лютого 1919 р. визначає, що „державною мовою на Західній області УНР є мова українська”. Далі окреслено сфери вживання мови: „Цю мову вживають у внутрішнім і зовнішнім урядуванні всі державні власті і уряди, публічні інституції і державні підприємства” [15, с. 345]. Зазначено також і права національних меншин щодо усного та письмового вживання рідної мови. Артикул 8 Конституції УНР стверджував: „Державною мовою Української Держави є мова українська” [цитуюмо за: 18, с. 634]. Відбувалися і громадські акції, звернення науковців до державної влади: „...апеляція учасників мовнореформаторських процесів в Україні за доби Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР до державних органів, оскільки саме в них вбачали силу, здатну до централізованого внормування термінології” [4, с. 156].

Доба Української держави під керівництвом Павла Скоропадського, за Ю. Шевельовим, позначається посиленням тенденцій історичного романтизму у формуванні державно-правної термінології. Керівник держави обирає собі звання *гетьмана* і видає замість *універсалів* і *декларацій грамоти*. *Соїм* перейменовано на *парлямент*, а *Генеральний секретаріат* на *Кабінет міністрів*, проте очолює його *отаман-міністр*; діють *Генеральний суд* та *Державна генеральна канцелярія* [17]. У законодавчих актах періоду Гетьманату помітнішим є вплив російської мови, канцеляризмів, що, зрештою, вказує на вектори політичної орієнтації тодішньої влади. Так, дослідники зазначають: „Мовне оформлення зразків тогочасного офіційно-ділового стилю свідчить про тенденції до калькування аналогічних зразків російського канцеляриту. Для такого висновку дає підстави аналіз схвалених законом текстів домових та квартирних книжок” [11, с. 58].

Дослідниця-правознавець А. Іванова підтверджує позитивні й негативні моменти законотворчого процесу доби Гетьманату. З одного боку, на її думку, „форма викладення законодавчих актів, затверджених Гетьманом, порівняно з УЦР, була юридично грамотніша. Адже при розробленні проектів законодавчих актів приділялась увага використанню юридичної мови та спеціальної юридичної термінології” [5, с. 16]. З іншого боку, на мовно-термінологічній якості законодавчих актів того періоду негативно позначилася відсутність офіційного статусу української мови: „Більшість законів готувалися російською мовою, після чого (часто вже після розгляду та ухвалення Радою Міністрів) перекладалися українською. На жаль, закону „Про мову”, який міг зняти численні неузгодженості, породжені цим, Гетьманом затверджено не було” [5, с. 16].

В окреслений період активно розвивається і словникарство в правничо-термінологічній сфері. Різні правничі товариства укладають російсько-українські словники юридичних термінів: „Московсько-український правничий словничок” за редакцією В. Леонтовича та О. Єфимова (Київ, 1919 р.), „Короткий московсько-український словник судівництва та діловодства” (Полтава, 1918 р.), „Кишеньковий російсько-український правничий словник” за редакцією Е. Ванька (Київ,

1918 р.) та деякі ін. Ю. Шевельов підкреслює важливість видання тогочасних лексикографічних праць у правничо-адміністративній сфері: „Скласти словник бере довше, ніж написати граматику. І все ж, за роки 1917–1919 словників видано чимало. (...) Звертає увагу багатство термінологічних словників: ...не менше восьми з правничої та адміністративної термінології – показник того, що бюрократична машина вперше за двісті років користувалася українською мовою” [265, с. 65].

Названі вище видання не претендували на академічність і були радше реєстрами термінів, а не словниками. Основним їхнім завданням було спростити роботу юристів у добиранні потрібних термінів. Так, у передмові до „Короткого московсько-українського словника судівництва та діловодства” укладачі зазначають: „Бажаючи негайно прийти на поміч українським суддям в справі провадження суду в рідній мові і добре знаючи, що для багатьох суддів і інших юристів-практиків мале знайомство з українською мовою взагалі й українськими правничими термінами з’окрема стане немалою перешкодою в їх важкій праці, полтавське Правниче Товариство поставило своїм завданням у першу чергу видати хоч би неповний російсько-український словник, як чисто правничих українських слів і виразів, так і загальних, які найбільше вживаються суддями-практиками при написанню ріжних судових актів та постанов” [6, с. 3]. На популярно-практичний характер видань вказували додатки наприкінці словників: назви місяців, грошових одиниць, народний календар тощо.

Джерела формування реєстру цих словників були різноманітними: історична лексика, новотвори, запозичення, діалектизми тощо. Такий добір термінологічного матеріалу був зумовлений як історичними умовами розвитку мови, так і загальними лексикографічними тенденціями того періоду. Описуючи зазначений історичний період, Ю. Шевельов, зокрема, зазначав: „Мова потребувала стандартизації / нормалізації й – до певної міри штучного – заповнення прогалін, – ситуація типова для всіх мов у період, коли вони поширюють сферу вживання від побутової й літературної й мають задовольняти найрізноманітніші вимоги новочасного суспільства. Словниковий запас, фразеологію й термінологію треба було устійнити, а нерідко й доповнити. Використовуючи розмовну практику, діалекти, історичні джерела, іншомовні запозичення чи будуючи новотвори” [17, с. 66].

„Кишеньковий російсько-український правничий словник (для адвокатів, суддів, нотарів та урядовців)” за ред. Е. Ванька 1918 р. є перекладним реєстром термінів. Словник укладено за тематично-алфавітним принципом, терміни поділено на 5 тематичних підрозділів: вирази цивільного права, вирази кримінального права, нотаріальні вирази, політичні вирази, канцелярські речення. Також словник містить 2 тематичні групи нетермінологічної загальноновживаної лексики: назви місяців та народний календар. Загалом словник налічує близько 600 термінів.

Про романтичні тенденції добору термінів свідчить намагання автора віднайти питомі терміни чи слова з народної мови як відповідники до чужомовних запозичень, засвоєних російською мовою: рос. *автономия* – укр. *самоуправа*; рос. *амнистия* – укр. *помилування*; рос. *анархия* – укр. *безладдя*; рос. *анексия* – укр. *захоп краю*; рос. *вердикт* – укр. *присуд*; рос. *делегат* – укр. *обраний громадою*; рос. *департамент* – укр. *відділ*; рос. *капиталь* – укр. *грошові кошти*; рос. *контакт* – укр. *порозуміння*; рос. *конференция* – укр. *нарада*; рос. *конфискация* – укр. *відібрання майна*; рос. *конфликт* – укр. *суперечка*; рос. *копия* – укр. *список*; рос. *лидер* – укр. *голова партії*; рос. *манифестация* – укр. *вуличний похід*; рос. *милиция* – укр. *народне військо*; рос. *оппозиция* – укр. *противостайність*; рос. *оратор* – укр. *промовець*; рос. *петиция* – укр. *прохання до уряду*; рос. *принцип* – укр. *основні постанови*; рос. *провокация* – укр. *намова*; рос. *протекция* – укр. *оборона*; рос. *профессия* – укр. *заняття*; рос. *процент* – укр. *відсоток*; рос. *реализация* – укр. *здійснення*; рос. *репрессия* – укр. *придушення*; рос. *реформа* – укр. *зміна*; рос. *циркуляр* – укр. *обіжник* та ін.

Запозичень із латини, західноєвропейських мов в українській частині незначна кількість: *ревизия*, *проект*, *протокол*, *апелювати*, *міністр*, *публікація*, *прокуратор* тощо [2]. На нашу думку, в деяких випадках укладач словника Е. Ванько, очевидно, свідомо уникаючи перенесення в українську мову попередньо засвоєних російською інтернаціоналізмів, витворює не дуже вдалі описові конструкції, які, по-перше, не передають повною мірою позначуваного поняття, по-друге, занадто громіздкі для того, щоб претендувати на роль терміна: рос. *мандат* – укр. *припорука партії*; рос. *монархия* – укр. *держжава з царем*; рос. *окупация* – укр. *тимчасове заняття краю*; рос. *эксплуатация* – укр. *витяг користі* тощо [2].

Про тенденції етнографічного романтизму свідчить також наявність у словнику великої кількості лексем із уснорозмовної народної мови: *вагота*, *заволока*, *зводи*, *кривоприсяга*, *під’южування*, *праволомство*, *пустовицина*, *тімахи*, *трус* та ін. [2].

Таблиця 1. Відображення тенденцій етнографічного романтизму у словниках правничої термінології 1918 – 1919 рр. Народнорозмовна лексика як джерело формування термінів.

Ресстровий російський термін в усіх словниках	Український термін-відповідник у „Кишеньковому російсько-українському правничому словнику” за ред. Е. Ванька (Київ, 1918 р.)	Український термін-відповідник у „Короткому московсько-українському словнику судівництва та діловодства” (Полтава, 1918 р.)	Український термін-відповідник у „Московсько-українському правничому словничку” за ред. В. Леонтовича та О. Єфимова (Київ, 1919 р.)
<i>беременность</i>	<i>вагота</i>	<i>вагітність, вагота</i>	<i>Вагітність</i>
<i>блюститель</i>	<i>доглядач</i>	<i>доглядач, доглядчий, дозорець</i>	<i>куратор, дозорця</i>
<i>бродяга</i>	<i>заволока</i>	<i>волоцюга, заволока</i>	<i>Волоцюга</i>
<i>взысканіе</i>	<i>правіж, стягання</i>	<i>правіж, правіжка, правина, стягання, справляння</i>	<i>справлення, стягання</i>
<i>выморочное имніе</i>	<i>пустовщина</i>	<i>пустовщина, безхазяйне майно</i>	<i>відумерщина (майно, спадщина)</i>
<i>Душеприказчикъ</i>	<i>виконавець духовної</i>	<i>виконавець духовної</i>	<i>виконавець духовної, посмертний, уповноважений</i>
<i>клятвopреступленіе</i>	<i>кривоприсяга</i>	<i>клятвopорушення, кривоприсяга</i>	<i>Кривоприсяжство</i>
<i>на мѣстѣ преступленія</i>	<i>на гарячому вчинку</i>	–	–
<i>незаконное дѣяніе</i>	<i>праволомство</i>	<i>незаконний вчинок, праволомство</i>	–
<i>Обыскъ</i>	<i>трус</i>	<i>трус, трусанина</i>	<i>Трус</i>
<i>освидѣтельствованіе</i>	<i>оглядання, провіщення</i>	<i>оглядання, провіщення</i>	<i>освідування, оглядування</i>
<i>очная ставка</i>	<i>зводи</i>	<i>зводи, звідня, ставлення на зводи</i>	<i>зводи (зводити вічна-віч)</i>
<i>подстрекательство</i>	<i>під’южування</i>	<i>під’южування, направа, підбивання</i>	<i>призвід, підмова, направа</i>
<i>Пререканіе</i>	<i>суперечка</i>	<i>змагання, суперечка</i>	<i>суперечки, суперечність</i>
<i>свѣдущіе люди</i>	<i>тімахи, тямучі люде</i>	–	<i>досвідчені люде, тямучі</i>
<i>сводныя дети</i>	–	<i>зведенята, зведенюки</i>	–
<i>Соучастникъ</i>	<i>змовник</i>	<i>з’єдник, змовник, учасник, співучасник, спільник, сумісник, полигач</i>	<i>з’єдник, согласник, спільник</i>

Політико-юридичні терміни *адміністрація, блокада, бюджет, бюрократ, експропріація, кворум, коаліція, колонія, комиссар, консерватизм, конституція, контр-революція, митинг, монополія, організація, парламент, партія, патріот, платформа, плебісцит, політика, популяризація, радикал, реакція, режим, республіка, референдум* тощо в українській частині словника автор Е. Ванько перекладає описовим зворотом. Наприклад: рос. *бюджет* – укр. **наперед складений розпис**; рос. *бюрократ* – укр. **урядовець, маючий на увазі тільки свою користь**; рос. *адміністрація* – укр. **люде, що правлять**; рос. *коаліція* – укр. **спілка ріжних держав чи партій**; рос. *консерватизм* – укр. **бажання**

хоронити давнішній уряд; рос. конституція – укр. устрій з народним заступництвом у державі; рос. патріотъ – укр. людина, що любить свій рідний край тощо [2].

Такі тенденції, звичайно, применшують значення словника і водночас засвідчують тодішній рівень української правничої термінології, що перебувала на етапі формування та становлення. Здебільшого автор словника добирає українські терміни на позначення відповідних російських, проте у словнику помітним є і вплив російського офіційно-ділового канцеляриту: *виконуючий обов'язки, відношення, віротерпимість, доклад, знасилування, кровозмішення, начот, неустойка, обличати, погашуючий напис* та ін. [2].

Таблиця 2. Кальки з російського офіційно-ділового канцеляриту в словниках правничої термінології 1918 – 1919 рр.

Реєстровий російський термін в усіх словниках	Український термін-відповідник у „Кишеньковому російсько-українському правничому словнику” за ред. Е. Ванька (Київ, 1918 р.)	Український термін-відповідник у „Короткому московсько-українському словнику судівництва та діловодства” (Полтава, 1918 р.)	Український термін-відповідник у „Московсько-українському правничому словнику” за ред. В. Леонтовича та О. Єфимова (Київ, 1919 р.)
<i>віротерпимість</i>	<i>віротерпимість</i>	<i>віротерпність</i>	–
<i>докладъ</i>	<i>доклад</i>	<i>доклад, справоздання, оповідь</i>	<i>доклад, звідомлення</i>
<i>изнасилованіе</i>	<i>знасилування</i>	<i>згвалтування, знасилування</i>	<i>Згвалтування</i>
<i>изобличать</i>	<i>обличати</i>	<i>роzkривати, доказувати, висвідчити</i>	<i>викривати, виявляти</i>
<i>исполняющій обязанности</i>	<i>виконуючий обов'язки</i>	–	–
<i>кровосмѣшеніе</i>	<i>кровомішення</i>	<i>кровомішення, кровозмішення, кровоміство</i>	<i>Кровоміство</i>
<i>начетъ</i>	<i>начот</i>	<i>налічення, нащитування</i>	<i>Налічення</i>
<i>неустойка</i>	<i>невстойка</i>	<i>неустойка, неміра</i>	<i>Невистойка</i>
<i>обстоятельства (смягчающія, увеличивающія, уменьшающія)</i>	<i>обставини (помнякшаючі, побільшуючі, зменшуючі вину, провину, провинність)</i>	<i>обставини, побільшуючі й зменшуючі провину</i>	<i>обставини, збільшуючі вину; обставини, зменшуючі вину</i>
<i>отмѣна</i>	<i>відміна</i>	<i>відміна, скасування</i>	<i>скасування, знесення</i>
<i>отношеніе</i>	<i>відношення</i>	<i>відношення, звідомлення</i>	<i>стосунок, відношення, звідомлення</i>
<i>погасительная надпись</i>	<i>погашуючий напис</i>	– <i>погашуюча давність</i>	– <i>звільняюча давнина</i>
<i>уличитель</i>	–	<i>обличитель, доказчик</i>	–
<i>уличительный</i>	–	<i>доказуючий</i>	–

„Короткий московсько-український словник судівництва та діловодства”, виданий Полтавським Українським правничим товариством того ж 1918 р., містить близько 3500 слів та висловів. Праця цінна тим, що укладачі брали до уваги рекомендації представників Галичини: „Праці упорядника й товариства багато допоміг своїми цінними вказівками член товариства І.Я. Боцюрків – присяжний адвокат з Галичини” [6, с. 4]. Звернення до здобутків галицької правничої термінології простежується на прикладі термінів *варунок*, *конфіскація*, *крижі*, *матура*, *трупарня* та ін. [6]. На відміну від словника за ред. Е. Ванька, терміни подано з відповідним наголосом.

„Московсько-український правничий словничок” за ред. В. Леонтовича та О. Єфимова 1919 р., виданий у Києві, містить близько 4 тис. термінів. На відміну від попереднього словника, терміни подано без наголосів. У цьому словнику менш відчутні тенденції етнографічного романтизму, натомість спостерігаємо велику кількість запозичень із класичних та інших мов. У цьому словнику й у праці Полтавського правничого товариства помітними є тенденції історичного романтизму: рос. *канцелярія* – укр. *писарня*, рос. *кассирь* – укр. *підскарбник*, *скарбник*, *скарбничий* та ін. [8].

Порівняльний аналіз словників дає змогу побачити спільні та відмінні риси лексикографічних видань, загальні тенденції розвитку термінології. Звісно, в межах двох років (1918–1919), упродовж яких було видано ці праці, важко говорити про певну динаміку. Тим більше, що це були роки національно-визвольних змагань, революційних подій – у такий час практично неможливими є координування дій різних видавців, співпраця укладачів словників тощо.

Отже, в окреслений період українська правнича термінологія активно поповнюється чужомовними запозиченнями з класичних, романських та германських мов. Пуристичні тенденції спостерігаємо тільки у словнику Е. Ванька, видавці полтавського словника подають деякі чужомовні терміни й водночас намагаються добирати українські відповідники до них (синоніми, подані в українській частині: *адвокат* ↔ *повірений* ↔ *речник*; *амністія* ↔ *помилування*; *атестат* ↔ *свідоцтво* – *матура*; *гарантія* ↔ *зарука* ↔ *убезпека*; *книгозбірня* ↔ *бібліотека*; *кредитор* ↔ *позичальник* ↔ *боргодавець* тощо) [6]. Натомість словник за редакцією В. Леонтовича та О. Єфимова демонструє поєднання двох підходів: утворення юридичної термінології на міжнародній основі, використання термінів-інтернаціоналізмів (*адвокат*, *акт*, *амністія*, *анальогія*, *анархія*, *документ*, *екзекутор* та ін.) і частково пошук власне українських відповідників (рос. *анархія* – укр. *безладдя* та ін.) [8].

У всіх словниках представлено значну кількість народнорозмовної лексики з експресивно-емоційним забарвленням, що вказує на значні тенденції етнографічного романтизму в термінології: *вагота*, *дозорець*, *заволока*, *зведенюки*, *зведенята*, *зводи*, *перевертень*, *поторжка*, *пустовщина*, *торги*, *трус*, *тямець*, *ціновка*, *шапарь* [2; 6; 8] та ін. Помітний вплив на формування тодішньої української правничої термінології має офіційно-діловий канцелярит російської мови – прямі кальки з російських термінів, використання активних дієприкметників тощо. Слід зазначити, що порівняно зі словником Е. Ванька у полтавському словнику та словнику за ред. В. Леонтовича та О. Єфимова кальок з російського офіційно-ділового канцеляриту помітно менше. Так, в українській частині словника Полтавського правничого товариства часто в синонімічному ряді поруч із калькою подається власне український відповідник: *відміна* ↔ *скасування*; *відношення* ↔ *звідомлення*; *довжник* ↔ *винуватий* ↔ *винуватець*; *доклад* ↔ *справоздання* ↔ *оповідь*; *неустойка* ↔ *неміра*; *розкривати* ↔ *доказувати* ↔ *висвідчити* та ін. [6]. Подібні тенденції простежуємо і в словнику за ред. В. Леонтовича та О. Єфимова: *доклад* ↔ *звідомлення*; *скасування* ↔ *знесення*; *стосунок* ↔ *відношення* ↔ *звідомлення*; *строк* ↔ *термін* ↔ *реченець* тощо [8]. Оскільки ці словники в часі вийшли дещо пізніше, можна стверджувати тенденцію до поступового очищення української правничої термінології від російського канцеляриту.

За часів Центральної Ради проблема національної правничої термінології постала особливо гостро, оскільки розпочалися процеси законо- і державотворення. Були спроби створити спеціальну комісію, що займалася б складанням реєстру українських термінів до відповідних російських, проте її діяльність не була ефективною через нестабільність політичної та економічної ситуації, постійну зміну владних режимів. За доби Гетьманату посилювався вплив російської мови на українську правничу термінологію, зростала кількість прямих мовних запозичень, канцеляризмів. Проте в цей період вдалося створити зніційовану, але так і не сформовану за доби ЦР інституцію.

Так, 1919 р. при новоствореній Академії наук було відкрито правничо-термінологічну комісію, до першого складу якої ввійшли визначні вчені-мовознавці – О. Курило та Є. Тимченко. Надалі склад комісії змінювався: через політичну нестабільність, зміни в керівництві склад комісії був непостійним. 1923 р. її очолив відомий історик права І. Черкаський. До складу комісії також входили Г. Вовкушівський, В. Войткевич-Павлович, В. Крижанівський, А. Дроб'язко. Згодом комісію очолив академік історик О. Левицький, до складу входили ще два академіки – філолог А. Кримський, філософ права Б. Кістяківський та 20 юристів-практиків.

Отже, в перші десятиліття ХХ ст. активно розвивається українська правнича термінологія, що зумовлено спробами українського народу здобути державність (період національно-визвольних змагань, Центральної Ради, Гетьманату, УНР) і, відповідно, потребами розвитку української правничої мови як офіційної мови законодавства, діловодства та судочинства. У цей період формуються термінологічні комісії, виходять друком перші російсько-українські словники ділової мови та правничої термінології, позначені впливом тенденцій історичного та етнографічного романтизму в термінології.

Література

1. Антонович М. Юридична термінологія з прав людини: походження, тлумачення, функціонування / М. Антонович // Український часопис прав людини. – 1997. – №3–4. – С. 19–25.
2. Ванько Е. Кишеньковий російсько-український правничий словник. Для адвокатів, суддів, нотарів та урядовців / Е. Ванько. – К., 1918. – 32 с.
3. Головатий С. П. Правнича термінологія і державотворчий процес / С. Головатий, Ю. Зайцев, І. Усенко // Українське право. – 1995. – №1 (2). – С. 88–94.
4. Данилевська О. М. Мовна політика Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР: дис. ... кандидата філол. наук : 10. 02. 01 / Данилевська Оксана Миколаївна. – К., 2004. – 217 с.
5. Іванова А. Ю. Законодавчий процес і законодавча техніка у період Центральної Ради, Гетьманату та Директорії. Автореферат дис. на здоб. ст. канд. юрид. Наук / А. Ю. Іванова. – К., 2005. – 20 с.
6. Короткий московсько-український словник судівництва та діловодства. Друге доповнене видання Полтавського Українського Правничого Товариства. – Полтава, 1918. – 126 с.
7. Левицький К. Німецько-український правничий словар / Кость Левицький. – Відень, 1920. – 494 с.
8. Московсько-український правничий словничок / за ред. В. Леонтовича та О. Єфимова. – К. : Друкар, 1919. – 141 с.
9. Савонюк Р. Щодо термінів і понять Кримінально-процесуального кодексу України / Р. Савонюк // Право України. – 2004. – № 2. – С. 99–101.
10. Серeda А. Розвиток конституційного законодавства в Українській Народній Республіці / А. Серeda // Вісник Запорізького національного університету. – Юридичні науки. – 2006. – № 1. – С. 12–17.
11. Тименко Л. Становлення української офіційно-ділової лексики в 20-х роках ХХ століття / Л. Тименко // Лексикографічний бюлетень. – Вип. 11. – К., 2005. – С. 54–60.
12. Тростюк З. Щодо назв у понятійному апараті Особливої частини Кримінального кодексу України / З. Тростюк // Право України. – 1999. – № 12. – С. 77–80.
13. Українська суспільно-політична думка в 20 ст. Документи і матеріали / за ред. Т. Гунчака та Р. Сольчаника. – В 3-х т. – Том I. – Сучасність, 1983. – 510 с.
14. Устрій Української держави: проекти Конституцій УНР. – Львів, 1920. – 54 с.
15. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. / Упоряд.: А. С. Чайковський (кер.), О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.
16. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Юрій Шевельов. – К. : КМ Академія, 2003. – 160 с.
17. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941): Стан і статус / Юрій Шевельов. – Чернівці : Рута, 1998. – 208 с.
18. Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 рр.: спроби творення і причини поразки / Д. Яневський. – К. : Дух і літера, 2003. – 767 с.
19. Янковська О. Культурне життя в Україні у період національно-демократичної революції (1917–1920 рр.) / О. Янковська. – Режим доступу: history.org.ua/0/?l=spdf&pdfn=2&pdfy=2005&pdf=jornal